

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 5ΗΣ ΜΑΪΟΥ 1981

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΡΜΙΡΗ

ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΥΠΟΔΟΧΗ
ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ κ. ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΡΜΙΡΗ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν δεξιόταται σήμερον τὸν νέον ἀκαδημαϊκὸν κ. Εὐάγγελον Παπανοῦτσον, ἐκλεγέντα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος τακτικὸν μέλος αὐτῆς εἰς ἔδραν Ψυχολογικῶν καὶ Παιδαγωγικῶν Ἐπιστημῶν. Ἐξ ὀνόματος τοῦ Ἰδρύματος προσαγορεύω ἐγκαρδίως ὑμᾶς, κύριε Συνάδελφε, εἰσερχόμενον ἐπισήμως σήμερον εἰς τὸ Ἱερόν τοῦτο τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Τέχνης.

Ὁ κ. Εὐάγγελος Παπανοῦτσος, γεννηθεὶς ἐν Πειραιεῖ τὸ ἔτος 1900, ἐσπούδασε θεολογίαν, φιλολογίαν, φιλοσοφίαν καὶ παιδαγωγικὴν εἰς τὰ Πανεπιστήμια Ἀθηνῶν, Βερολίνου, Τυβίγγης καὶ Παρισίων κατὰ τὰ ἔτη 1916 - 1926, ἀναγορευθεὶς ἐν ἔτει 1927 διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης. Κατὰ τὰ ἔτη 1921 - 1931 ὑπηρέτησεν ὡς καθηγητῆς τοῦ Ἀβερωφείου γυμνασίου Ἀλεξανδρείας, κατὰ δὲ τὰ ἔτη 1931 - 1944 ὡς ὑποδιευθυντῆς καὶ διευθυντῆς τῶν Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν Μυτιλήνης, Ἀλεξανδρονπόλεως, Ἰωαννίνων, Τριπόλεως καὶ Πειραιῶς, καὶ τέλος κατὰ τὰ ἔτη 1944 - 1965 ἐχρημάτισε κατὰ καιροὺς γενικὸς διευθυντῆς καὶ γενικὸς γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας. Ἐπὶ πλέον συνέβαλε μεγάλως εἰς τὴν Ἐκπαιδευτικὴν Νομοθεσίαν τῶν ἐτῶν 1963 - 1965 καὶ 1975 - 1976, ἐνῶ κατὰ τὰ ἔτη 1974 - 1977 διετέλεσε καὶ βουλευτῆς Ἐπικρατείας. Πρὸς τούτοις ἀνέπτυξεν καὶ ποικίλην ἄλλην γόνιμον δρασίω καὶ συνέγραφε πολλὰ συγγράμματα εὐρείας κυκλοφορίας, ὧν τινὰ ἔσχον πλείονας ἐκδόσεις. Ἀλλὰ τὸ πλούσιον καὶ πολύπλευρον συγγραφικὸν ἔργον

τοῦ διακεκριμένον νέου ἀκαδημαϊκοῦ θὰ παρουσιάσῃ ἕτερος, ἀρμοδιώτερος ἐμοῦ, συνάδελφος.

Ἀξιότιμε κ. Συνάδελφε,

Εἶμαι εὐτυχῆς ὑποδεχόμενος ὑμᾶς σήμερον ἐνταῦθα ἐν μέσῳ τῶν κ. Συνεδέλφων, ἐξ ὀνόματος τῶν ὁποίων σᾶς καλωσορίζω καὶ ἀναρτῶ τὸ ἀκαδημαϊκὸν διάσημον ἐπὶ τοῦ στήθους σας, εὐχόμενος ὑμῖν ὅπως ἡ ἐνταῦθα ἐργασία σας συντελέσῃ γονίμως εἰς τὴν πρόοδον τῶν σκοπῶν τοῦ ἀνωτάτου τούτου πνευματικοῦ Ἰδρύματος.

Καὶ τώρα παρακαλῶ τὸν ὑπὸ τῆς Συγκλήτου ὀρισθέντα ἀκαδημαϊκόν, πρόεδρον κ. Παναγιώτην Κανελλόπουλον, ὅπως προσφωνήσῃ τὸν νέον συνάδελφον κατὰ τὰ καθιερωμένα.

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΙΣ ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ Σύγκλητος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μὲ ἐξουσιοδότησε, ἀξιότιμε κ. Εὐάγγελε Παπανοῦτσο, νὰ σᾶς ἀπευθύνω τὸν χαιρετιστήριο λόγον ἐκ μέρους ἐκείνων, πὸν μετὰ τὴν ἐκλογή σας ὡς τακτικοῦ μέλους τῆς Ἀκαδημίας ἔχουν τὴν τιμὴ καὶ τὴ χαρὰ νὰ σᾶς ἀποκαλοῦν συνάδελφό τους.

Στὰ εἴκοσι δύο ἔτη τῆς θητείας μου στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν εἶναι ἡ δεύτερη φορά, πὸν ἡ Σύγκλητος μὲ ἐξουσιοδότησε νὰ χαιρετίσω τὴν παρουσία ἐνὸς νέου τακτικοῦ μέλους της. Στὶς 18 Μαρτίου τοῦ 1961 καλωσόρισα στὴν αἴθουσα αὐτὴ τὸν Ἰωάννη Θεοδωρακόπουλο. Σαράντα ἔνα ἦταν, τότε, τὰ τακτικὰ μέλη τῆς Ἀκαδημίας. Καὶ ἤμουν, κατ' ἀρχαιότητα, τὸ τριακοστὸ πέμπτο. Σήμερα, πὸν ἐξουσιοδοτήθηκα, κύριε συνάδελφε, νὰ προσφωνήσω ἐσᾶς, εἶμαι — μεταξὺ τῶν σαράντα τακτικῶν μελῶν — τὸ πέμπτο κατ' ἀρχαιότητα. Αὐτὸ σημαίνει πολλά. Ἀπὸ τὰ τριάντα τέσσερα μέλη, πὸν ἦταν ἀρχαιότερά μου τὸ 1961, δὲν εἶναι πλέον ἀνάμεσά μας παρὰ μόνον τέσσερα. Ἡ ἀνανέωση αὐτῆ, πὸν ὑπακούει σὲ νόμο βιολογικόν, δὲν γίνεται χωρὶς ὀδνηρὲς ἀπώλειες. Κάθε χαρμόσυνη στιγμή στὴν αἴθουσα αὐτὴ — καὶ εἶναι χαρμόσυνη ἡ στιγμή, πὸν ὑποδεχόμεστε ἐπισήμως ἕνα νέο μέλος τῆς Ἀκαδημίας — πρέπει νὰ εἶναι καὶ στιγμή εὐλαβικῆς στροφῆς τῆς μνήμης μας πρὸς ἐκείνους, πὸν ἔφυγαν γιὰ πάντα, καὶ σήμερα ἰδιαίτερα πρὸς ἐκεῖνον, τὸν Ἰωάννη Θεοδωρακόπουλο, πὸν — ἂν δὲν εἶχε φύγει — θὰ ἦταν πολὺ ἀρμοδιώτερος ἀπὸ μένα γιὰ νὰ σᾶς προσφωνήσῃ, κύριε συνάδελφε.

Ἡ ἀνανέωση, πὸν ὑπακούει σὲ νόμο βιολογικό, ὑπακούει ἐπίσης καὶ σὲ κάποιους ἱστορικοὺς νόμους. Ἀλλάζουν τὰ πρόσωπα. Ἀλλάζουν καὶ οἱ καιροί. Ἄλλο ἦταν τὸ πνεῦμα, πὸν ἐπικρατοῦσε στὴν αἴθουσα αὐτὴ πρὸ εἴκοσι δύο ἐτῶν, ὅταν σεβάσμιοι ἄνδρες μοῦ ἔκαμαν τὴν τιμὴν νὰ μὲ περιλάβουν στὸν κύκλο τους, καὶ ἄλλο εἶναι τὸ πνεῦμα πὸν ἐπικρατεῖ σήμερα. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς πνευματικῆς ἀτμοσφαιρας στὴν Ἀκαδημία δὲν γίνεται ἀπότομα. Ἡ ἴδια ἡ φύση τῆς Ἀκαδημίας — ἡ φύση τῆς στῆ βιολογικῆ τῆς ἔννοια, πὸν μετατρέπεται καὶ σὲ γνώρισμα ἱστορικό καὶ ἠθικό — ἀποκλείει τὴ ριζοσπαστικότητα. Τὰ μέλη τῆς εἶναι ἰσοβίως ἐν ἐνεργείᾳ. Ἔτσι, ὁ μέσος ὄρος ἡλικίας τῶν μελῶν τῆς εἶναι πολὺ ὑψηλότερος ἀπὸ τὸν μέσον ὄρο ἡλικίας τῶν μελῶν ὁποιοδήποτε ἄλλου συλλογικοῦ σώματος πὸν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μαζὶ τῆς, ὅπως εἶναι π.χ. τὰ ἀνώτατα δικαστήρια καὶ οἱ ἀνώτατες σχολές. Ἡ ἴδια, λοιπόν, ἡ φύση τῆς Ἀκαδημίας τὴν ὑποχρεώνει νὰ βραδυπορεῖ. Κι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἐλάττωμα. Ἡ Ἀκαδημία δὲν εἶναι πρωτοποριακὸς θίασος. Δὲν εἶναι στίβος δοκιμαστικῶν ἀγωνισμάτων. Ἡ ἀλλαγὴ πνευματικῆς ἀτμοσφαιρας στοὺς κόλπους τῆς Ἀκαδημίας εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ καθυστερημένο ὄριμο ἀποτέλεσμα — καὶ ὄχι ἡ ἀφειρηρία καὶ τὸ κίνητρο — τῶν ἀλλαγῶν, πὸν σημειώνονται γύρω τῆς, στὴν ἐλεύθερη πνευματικῆ ζωὴ τῆς χώρας.

Ἀξιοσέβαστοι ἦταν οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, πὸν εἶχαν δώσει τὸν δικὸν τους πνευματικὸν τόνο στὰ προηγούμενα στάδια τῆς ζωῆς τῆς Ἀκαδημίας. Ἀλλὰ — παρὰ τὸ γεγονὸς, ὅτι στίς εἰδικῆς ἐπιστῆμες, πὸν εἶχαν θεραπεύσει, ἦταν συχνὰ πνεύματα συγχρονισμένα μὲ τὴν ἐποχὴν τους ἢ μάλιστα καὶ πρωτοποριακά — στὴ γενικώτερη νοοτροπία τους καὶ στίς γλωσσικῆς ἀντιλήψεις τους εἶχαν μείνει οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, οἱ περισσότεροι, προσηλωμένοι στὸν 19ο αἰῶνα, καὶ μάλιστα στὴ φάση του ἐκεῖνη, πὸν ἀγνόησε ἢ παραμέρισε σχεδὸν περιφρονητικὰ τὸ μέγα μήνυμα τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ. Ἀγνοήθηκε τότε καὶ αὐτὴ ἀκόμα ἡ διδαχὴ τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῖ, ὁ («γλυκομίλητος κοραϊσμός»), ὅπως ἐχαρακτήρισε τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τοῦ Κοραῖ ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς. Σωστὰ παρατήρησε πρόσφατα ὁ συνάδελφός μας καὶ ἀγαπητὸς μου φίλος Θανάσης Πετσάλης - Διομήδης (σ' ἓνα ὠραῖο δοκίμιο, πὸν δημοσιεύθηκε σὲ ἑκτακτὴ ἐκδοσὴ τοῦ περιοδικοῦ «Ἐϋθύνη») ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ Κοραῖ ἦταν μὲν «κακὴ» μεικτὴ. Ἐδειχνε, ὅμως, τὸ ἐγχειρηματὸν — τὸ «ἀκροβατικό», ὅπως τὸ ὀνόμασε ὁ Μανόλης Τριανταφυλλίδης —, ὅτι ὁ κορυφαῖος τῶν Νεοελλήνων φιλολόγων θέλησε, ἔστω καὶ μὲ ἀπρόσφορα μέσα, νὰ ἀποτρέψει τὴν ἀναβίωση τοῦ ἀπτικισμοῦ (τοῦ ἀρχαϊσμοῦ), πὸν καὶ ἄλλοτε εἶχε ματαιώσει τὴ φυσικὴ καὶ ἀβίαστη ἐξέλιξη, στὸν γραπτὸν λόγον, τῆς «Κοινῆς», τῆς γλώσσας τοῦ Πολυβίου καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, πὸν θὰ εἶχε ἐξακολοουθήσει νὰ συμ-

πορεύεται, σὲ ἀνώτερα βέβαια ἐπίπεδα, μὲ τὴν διαρκῶς ἐξελισσόμενη ζωντανὴ λαϊκὴ λαλιά, ἂν δὲν ἀνέκοπτε τὴ φυσικὴ καὶ ἀβίαστη αὐτὴ πορεία τῆς ὀπτικισμός, ἢ ἀφύσικη καὶ συχνὰ ἄτεχνη ἀπομίμηση τῆς ἀρχαίας ὀπτικῆς διαλέκτου. Δὲν εἰσακούσθηκε, ὅμως, ὁ Κοραΐς. Ἐπικράτησε ἡ θεωρία, ἐπιτρέψτε μου νὰ πῶ ἢ πλάνη, ὅτι — γιὰ νὰ πλησιάσουμε σὲ ἔργα μεγάλα τοὺς ἀρχαίους προγόνους μας — ἔπρεπε νὰ ἀπομακρυνθοῦμε ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο ἀπὸ τοὺς νεότερους καὶ ἄμεσους προγόνους μας. Ἔτσι φθάσαμε στὶς δύο ἀκρότητες, πὺν ἡ μιὰ ἔφερε τὴν ἄλλη, στὴν ἀκρότητα τοῦ Κωνσταντίνου Κόντου καὶ τοῦ Μυστιριώτη, πὺν θέλησαν νὰ μᾶς μετατρέψουν σὲ ἀρχαίους (χαρακτηριστικὴ εἶναι μιὰ ἐγκύκλιος τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας τοῦ 1880, πὺν ἔλεγε ὅτι ἡ γλῶσσα μας διαφέρει («ἐν ἐλαχίστοις») ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ, «πρὸς ἣν ὁσημέραι ἐγγύτερον ἔρχεται»), καὶ στὴν ἀκρότητα τοῦ Ψυχάρη καὶ τῶν ψυχαριστῶν, πὺν θέλησαν νὰ μᾶς ἀποκόψουν τελείως ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς πηγὲς τῆς γλῶσσας μας. Οἱ πρῶτοι ἀγνόησαν τὴν ἀλήθεια ὅτι ἡ ζωντανὴ λαλιά ἐνὸς λαοῦ, ἂν καὶ φτωχὴ σὲ λέξεις καὶ σὲ νοήματα, εἶναι ἡ μόνη κατάλληλη ζύμη γιὰ τὴν παραγωγὴ ἐνὸς πλούσιου ἄρτου, καὶ οἱ ἄλλοι ἀγνόησαν τὴν ἀλήθεια, ὅτι ἡ ζωντανὴ λαλιά τοῦ λαοῦ, ὡς ζύμη, δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ παραχθεῖ πλούσιος ἄρτος.

Οἱ δύο αὐτὲς ἀκρότητες ἐταλαιπώρησαν τὴ νεοελληνικὴ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ζωὴ. Ἀλλὰ πέρα ἀπὸ τὶς ἀκρότητες αὐτὲς ἀναπτύχθηκε ἡ ὑψηλὴ λογοτεχνία μας τῶν τελευταίων ἐκατὸ ἐτῶν, πὺν ἐξασφάλισε στὴ χώρα μας δύο βραβεῖα Νομπέλ, καὶ πὺν ξεκίνησε ἀπὸ τὴ γενεὰ τοῦ 1880, τὴ γενεὰ πὺν λαμπρὸς ἥλιος τῆς ὑπῆρξε ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς. Ἐνῶ, ὅμως, ἡ γενεὰ τοῦ 1880, ἐγκαθιέρωνε — ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὸ μέγα μήνυμα τοῦ Σολωμοῦ — τὴν ὑψηλὴ λογοτεχνία μας, ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων ἐξακολουθοῦσε καὶ μετὰ τὸ ἔτος 1900, πὺν ἦταν ἡ ἀφετηρία τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀγγελου Σικελιανοῦ, τοῦ Νίκου Καζαντζάκη, τοῦ Κώστα Βάρναλη καὶ τοῦ Ἰωάννου Δραγούμη, νὰ θεραπεύει τὸν ἀρχαϊσμό. Ἐξοχοὶ καὶ σοφοὶ ἄνδρες, πὺν θὰ μπορούσαν νὰ εἶχαν συμβάλει σὲ μιὰ παράλληλη πρὸς τὴ λογοτεχνία μας ἀνάπτυξη τοῦ νεοελληνικοῦ ρητορικοῦ λόγου, ἐξακολούθησαν νὰ ἀγνοοῦν, μὲ τὴ γλῶσσα τους, τὸ αἶσθημα καὶ τὴν ἀκοὴ τοῦ λαοῦ. Ἡ ἴδια νοοτροπία ἐπικράτησε ἐκατὸ περίπου χρόνια καὶ στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, καθὼς καὶ στὰ πρῶτα στάδια τῆς Ἀκαδημίας μας. Δέχθηκε, βέβαια, ἡ Ἀκαδημία στοὺς κόλπους τῆς — δὲν εἶχε στὸν τομέα τῆς λογοτεχνίας ἄλλη δυνατότητα — τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ καὶ μερικὸς ἄλλους, πὺν τὰ ἔργα τους ἦταν γραμμένα στὴ δημοτικὴ γλῶσσα. Δέχθηκε καὶ σὲ ἐπιστημονικοὺς τομεῖς λογίους, πὺν εἶχαν ἐγκαταλείψει τὸν ἀρχαϊσμό καὶ χρησιμοποιοῦσαν μιὰν ἀπλὴ καθαρεύουσα.

Ἄλλὰ στὸ γενικώτερο καὶ ἐπίσημο ὄφος τῆς ἔμεινε ἡ Ἀκαδημία, στὰ πρῶτα τῆς στάδια, προσηλωμένη στὸν ἀρχαϊσμό. Ἀκόμα καὶ στὴν ἐκλογή λογοτεχνῶν προτίμησε νὰ ἀποφύγει τὰ μεγάλα ἀνοίγματα. Ἔνας Ἀγγελοσ Σικελιανὸς καὶ ἓνας Νίκος Καζαντζάκης βροῦσαν ἐρμητικὰ κλειστὲς τὶς θύρες τῆς.

Ἡ ἀλλαγὴ τῆς πνευματικῆς ἀτμοσφαιρᾶς στὴν Ἀκαδημία ἄρχισε νὰ σημειώνεται στὰ τελευταῖα εἴκοσι πέντε καὶ κυρίως στὰ τελευταῖα πέντε ἔτη. Ἡ ἐκλογή σας, ἀξιότιμε συνάδελφε κύριε Παπανοῦτσο, ἐπισφραγίζει τὴν ἀλλαγὴ αὐτή, δηλαδὴ τὴν προσαρμογὴ τῆς Ἀκαδημίας, προσαρμογὴ πού δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ εἶναι ὁμαλή, βαθμιαία καὶ ἐπομένως καθυστερημένη, στὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας, στὸ πνεῦμα ἐκεῖνο, πού στὴ διαμόρφωσή του συνεβάλατε ἀποφασιστικὰ μὲ τὴν παιδαγωγικὴ καὶ τὴ γενικώτερη πνευματικὴ δραστηριότητά σας πενήντα δλόκληρων ἐτῶν.

Τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, κύριε συνάδελφε, ἀξιοθήκατε νὰ τὸ ἀντικρίσετε πρώτη φορὰ στὸν Πειραιᾶ, στὴν πόλη πού — ἂν καὶ τόσο ἐγγὺς πρὸς τὴν πρωτεύουσα — εἶχε ἄλλοτε, ἐξακολοθηεῖ νὰ ἔχει σὲ κάποιον βαθμό, καὶ εὐχομαί νὰ μὴ χάσει τελείως τὴν ιδιαίτερη φυσιογνωμία τῆς. Στὴν πόλη αὐτή, πού συνεδύαζε τὸν παλμὸ τῆς προόδου μὲ τὴν καλλιέργεια τῶν ἠθῶν καὶ τῶν παραδόσεων τῶν ποικίλων περιοχῶν καταγωγῆς τῶν κατοίκων τῆς, τὸ πολυθρόμβο λιμάνι μὲ τὰ ἀπόμερα γραφικὰ παραθαλάσσια τοπία καὶ («κέντρα»), περάσατε τὰ παιδικὰ καὶ ἐφηβικὰ σας χρόνια. Ἐκεῖ ἐτερματίσατε τὶς ἐγκύκλιες σπουδές σας. Ἀφοῦ ἐλάβετε, τὸ 1919, τὸ πτυχίον τῆς Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὑπηρετήσατε μερικὸς μῆνες ὡς δευτεροβάθμιος καθηγητῆς Ἑλληνικοῦ Σχολείου στὴ Μάνη, ὑπηρετήσατε καὶ ὡς στρατιώτης στὴ Μικρὰ Ἀσία, καὶ τὸ 1921 συνδεθήκατε μὲ τὸν ἀκμάζοντα τότε — οἰκονομικὰ καὶ πνευματικὰ ἀκμάζοντα — Αἰγυπτιώτη Ἑλληνισμό. Διορισθήκατε καθηγητῆς στὸ περίφημο Ἀβερῶφειο Γυμνάσιον τῆς Ἀλεξανδρείας.

Τὴ θέση αὐτὴ διατηρήσατε ὡς τὸ 1931, ἀλλὰ μὲ τὴ βοήθεια ἐνὸς εὐπορου καὶ λόγιου Ἀλεξανδρινοῦ, πού διέγνωσε τὶς μεγάλες πνευματικὲς σας δυνατότητες, διεκόφατε ἀπὸ τὸ 1924 ὡς τὸ 1926 τὴν ἄσκηση τῶν καθηκόντων σας στὸ Ἀβερῶφειο Γυμνάσιον καὶ συμπληρώσατε τὶς ἀνώτατες σπουδές σας στὴ Γερμανία καὶ τὴ Γαλλία. Τὸ 1927 σᾶς ἀνακήρυξε τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Tübingen διδάκτορα τῆς Φιλοσοφίας. Ἀπὸ τὸ 1931 ὡς τὸ 1934 ὑπηρετήσατε ὡς ὑποδιευθυντῆς Διδακκαλείου καὶ ἀπὸ τὸ 1934, ὅταν ἀναμορφώθηκαν οἱ σχολὲς αὐτές, ὡς τὸ 1944 ὡς ὑποδιευθυντῆς καὶ διευθυντῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας στὴ Μυτιλήνη, στὴν Ἀλεξανδρουπόλιν, στὰ Γιάννινα, στὴν Τρίπολιν, καὶ τελικὰ στὴ γενέ-

τειρά σας, τὸν Πειραιᾶ. Στὰ δεκατέσσερα αὐτὰ χρόνια ἐδώσατε τὸν ἑαυτό σας ὁλόψυχα στὴ διαπαιδαγώγηση τῶν Ἑλλήνων δασκάλων.

Στὴν περίοδο αὐτὴ τῆς ἔντονης διδακτικῆς δραστηριότητάς σας διασταυρώθηκαν γιὰ πρώτη φορά, κύριε συνάδελφε, τὰ βήματά μας. Τὰ δραματικά γεγονότα τοῦ 1935 προκάλεσαν τὸν ἀπότομο καὶ πρόωγο τερματισμὸ τῆς ἀκαδημαϊκῆς σταδιοδρομίας μου καὶ τὴν κάθοδό μου στὸ στίβο τῶν πολιτικῶν ἀγώνων. Μιὰ περιοδεία μου στὴ Θράκη, στὶς ἀρχὲς τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1936, μὲ ὀδήγησε στὴν Ἀλεξανδρούπολη, ὅπου μίλησα σὲ λαϊκὴ συγκέντρωση. Τότε, μετὰ τὴν ὁμιλία μου, σᾶς ἀντίκρισα γιὰ πρώτη φορά. Ὅφειλό νὰ ὁμολογήσω, ὅτι δὲν ἐγνώριζα τὴν ἤδη πλοῦσια, σὲ συγγράμματα, πνευματικὴ σας προσφορά. Δὲν ξέρω, ποῦ πρέπει νὰ ἀποδώσω τὸ γεγονὸς, ὅτι ἡ πνευματικὴ κίνηση, ποῦ εἶχαμε ἐγκαινιάσει, τὸ 1929, μὲ τὸ «Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν», ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος, ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος, ὁ ἀδελφός του Θεμιστοκλῆς, καὶ ἐγώ, δὲν διασταυρώθηκε μὲ τὴ δική σας — σὲ πολλὰ σημεῖα συγγενῆ — πνευματικὴ δραστηριότητα. Ἀφοῦ ἐπέστρεψα ἀπὸ τὴν Ἀλεξανδρούπολη στὴν Ἀθήνα, διάβασα γιὰ πρώτη φορά ἕνα βιβλίο σας, τὸ «Περὶ Ἡθικῆς», ἀλλὰ ἦταν ἀργά γιὰ ν' ἀναλάβω τὴν πρωτοβουλία νὰ συνδυασθοῦν οἱ προσπάθειές μας. Ἐγκαθιδρύθηκε ἡ δικτατορία τῆς 4ης Αὐγούστου καὶ πῆρα τὸ δρόμο πρὸς τὴν ἐξορία. Δὲν σᾶς ξαναεῖδα, κύριε συνάδελφε, παρὰ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1944, γιὰ λίγες στιγμῆς. Διορισθήκατε τότε, γιὰ πρώτη φορά, Γενικὸς Διευθυντὴς τοῦ ὑπουργείου Παιδείας ἀπὸ τὴν κυβέρνησις τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου, τὴν κυβέρνησις τῆς «Ἀπελευθερώσεως». Λυποῦμαι, ὅτι δὲν πρόλαβα τότε — τὰ καθήκοντα τοῦ προσωρινοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας τὰ ἄσκησα μόνο λίγες μέρες — νὰ θέσω τὴν ὑπογραφή μου κάτω ἀπὸ τὸ διάταγμα τοῦ διορισμοῦ σας.

Ἀπὸ τότε καὶ ὡς τὸ 1965 ἐχρηματίσατε, κύριε συνάδελφε, κατὰ καιροὺς Γενικὸς Διευθυντὴς καὶ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἢ ἀπὸ τὸ 1957 ὡς τὸ 1959, ἐπὶ κυβερνήσεως Κωνσταντίνου Καραμανλῆ, μέλος ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν μελέτη τῶν ἐκπαιδευτικῶν προβλημάτων. Τὸ 1959, εἶχα ὡς ἀντιπρόεδρος τῆς κυβερνήσεως τὴ χαρὰ — σὲ μιὰ σύσκεψη, ὅπου ἔλαβαν μέρος καὶ ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος — νὰ ἀκούσω τὶς ἀπόψεις σας γιὰ τὴ διαίρεσις τῆς Μέσης Παιδείας σὲ δύο κύκλους. Ὑπήρξατε μαχητικὸς στὴ σύσκεψη ἐκείνη. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος ὑπῆρξε κί' αὐτός, ἀντικρούοντας τὶς προτάσεις σας, ἐξίσου μαχητικὸς. Δὲν κατορθώσαμε, ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος κ' ἐγώ, νὰ συμβιβάσουμε τότε τὶς διῤυστάμενες ἀπόψεις.

Ὅταν ὁ Γεώργιος Παπανδρέου ἐκέρδισε τὶς ἐκλογὲς τῆς 16ης Φεβρουαρίου τοῦ 1964, σᾶς ἐμπιστεύθηκε, τοποθετώντας σας Γενικὸ Γραμματέα τοῦ ὑπουργ-

γείου Παιδείας, τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση. Οἱ ἰδέες σας ἐπικράτησαν. Ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση τῶν ἐτῶν 1964 - 65 ὑπῆρξε ἔργο κατ' ἐξοχὴν δικό σας. Εἶχα τότε, ὡς ἀρχηγὸς τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολιτεύσεως, σοβαρὲς ἐπιφυλάξεις γιὰ ὀρισμένα σημεῖα τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ ἔργου, καὶ ἀνέπτυξα τὶς ἐπιφυλάξεις ἢ ἀντιρρήσεις μου ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Βουλῆς. Ἀλλὰ ἡ βασικὴ γραμμὴ σας ἦταν ὀρθή. Ἡ δικτατορία τῆς 21ης Ἀπριλίου τοῦ 1967 κατέστρεψε τὸ ἔργο σας ἐκεῖνο. Ἐθριάμβενσε τότε ἡ ἀμάθεια, ἡ πομπώδης ἀσυναρτησία. Ἀλλὰ μετὰ τὴ μεταπολίτευση καὶ τὶς ἐκλογὲς τοῦ Νοεμβρίου 1974, ἡ κυβέρνησις Κωνσταντίνου Καραμανλῆ, μὲ ὑπουργὸ Παιδείας τὸν Γεώργιο Πάλλη, ἐπροχώρησε στὴν ὀριστικὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση. Ἄν καὶ ἀνῆκατε τότε, ὡς βουλευτὴς τῆς ὑπὸ τὸν Γεώργιο Μαῦρο Ἐνώσεως Δημοκρατικοῦ Κέντρου, στὴν ἀντιπολίτευση, συνεισέβατε ἀποφασιστικὰ στὴν κατάρτιση τῆς ἐκπαιδευτικῆς νομοθεσίας τοῦ 1976. Τὴν Παιδεία τὴν εἶχατε πάντοτε τοποθετήσῃ ὑπεράνω κομμάτων. Αὐτὸς ὁ μέγας τίτλος σᾶς ἀνήκει. Ἡ ἀγόρευσὴ σας, στὴ συνεδρίαση τῆς Βουλῆς τῆς 5ης Ἀπριλίου 1976, ὑπῆρξε μνημειώδης.

Ἀπὸ τὸ 1947 ὡς τὸ 1967 ἐδιδάξατε Φιλοσοφία, Ψυχολογία, Παιδαγωγικὴ καὶ Κοινωνιολογία στὸν Μορφωτικὸ Σύλλογο («Ἀθηναῖον»). Ὁ σύλλογος αὐτός, πού ἡ ψυχὴ του ὑπῆρξατε ἐσεῖς, ἀφῆκε ἐποχὴ. Τὸ («Ἀθηναῖον») ἦταν ἓνα ἐλεύθερο πανεπιστήμιο πολὺ ὑψηλῆς στάθμης. Καὶ παράλληλα μὲ τὴ δράση σας στὸ («Ἀθηναῖον») ἀναλάβατε ἀπὸ τὸ 1958, ὡς ἀντιπρόεδρος τοῦ («Ἀθηναϊκοῦ Τεχνολογικοῦ Ὁμίλου»), τὴν ὀργάνωσι τῶν Τεχνικῶν Σχολῶν («Δοξιάδη»), ὅπου ἐκπαιδεύθησαν ὄχι μόνον Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ ἀλλοδαποί.

Ἡ καταπληκτικὴ αὐτὴ δραστηριότητά σας, κύριε συνάδελφε, στὴν ἐκπαίδευση καὶ στὴ διοίκησι δὲν σᾶς ἐμπόδισε νὰ γίνετε ἓνας ἀπὸ τοὺς πολυγροφότερους Ἕλληνες τοῦ καιροῦ μας. Τὸ συγγραφικὸ σας ἔργο εἶναι τεράστιο. Θὰ ἀποφύγω νὰ ἰσχυρισθῶ — γιὰ τὸ θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ὅτι τὸ λέγω *pro domo mea* — ὅτι ὁ ὄγκος τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου εἶναι πάντοτε τεκμήριο ἀλάνθαστο τῆς ἀξίας ἐνὸς συγγραφέα, εἴτε στὴ σφαῖρα τῆς ἐπιστήμης, εἴτε στὴ σφαῖρα τῆς λογοτεχνίας. Οὐκ ἐν τῷ πολλῷ τὸ εὔ, ἀλλ' ἐν τῷ εὔ τὸ πολύ. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως διόλου νὰ ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ πολλῷ τὸ εὔ. Καὶ αὐτὸ ὀφείλω νὰ τὸ πῶ γιὰ τὰ δικά σας συγγράμματα, κύριε συνάδελφε.

Εἶχατε γράφει μερικὲς μελέτες καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν διδακτορικὴν διατριβὴν σας. Ἀλλὰ αὐτὴ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡ ἀφετηρία τῆς μεγάλης πνευματικῆς προσφορᾶς σας. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ἔτος, πού δημοσιεύθηκε στὸ Heidelberg ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Ἰωάννου Θεοδορακοπούλου «*Platons Dialektik des Seins*», δημο-

σιεύθηκε και η δική σας διατριβή "Das religiöse Erleben bei Platon", που σās εξασφάλισε τόν διδακτορικό τίτλο στο πανεπιστήμιο του Tübingen. Τό 1971, σαράντα δλόκληρα χρόνια αργότερα, έκοίνατε ότι έπρεπε να εκδοθει και στην έλλη- νική γλώσσα ή διδακτορική διατριβή, που είχατε γράφει 25 έτων. Και εκδόθηκε υπό τόν τίτλο «Τό θρησκευτικό βίωμα στον Πλάτωνα». Στόν «Πρόλογο» ετονί- σατε, ότι — αν είχατε διαπραγματευθει και πάλι τό ίδιο θέμα — «ή κεντρική γραμ- μη θά έμενε ή ίδια». Τόν Πλάτωνα δέν τόν είδατε, όπως τόν είδε ό 'Ιωάννης Θεο- δωρακόπουλος στη δική του διδακτορική διατριβή. 'Αλλά και οι δύο σκοπιές, ή δική σας και εκείνου, είναι ύψηλές. Είναι ώραίο και αξιοσημείωτο, ότι δύο νεαροί 'Ελληνες, τίς ίδιες ακριβώς ήμέρες, είδαν στόν Πλάτωνα — σ' αυτή τήν «ανε- ξάντλητη πηγή πνευματικής ζωής και γνώσης», όπως λέτε στην πολύ μεταγενέ- στερη πραγματεία σας «Τό παιδαγωγικό ήθος», που περιέχεται στο έργο σας «Φιλο- σοφία και Παιδεία» — δύο διαφορετικές πλευρές του ίδιου μεγάλου πνεύματος, πλευρές που, αν και διαφορετικές, είχαν απόλυτα έναρμονισθει μέσα του και είχαν αποκαλυφθει, απόλυτα έναρμονισμένες, στα άθανάτα έργα του.

Μετά τη διδακτορική διατριβή σας, τρία ήταν τά πρώτα μεγάλα βήματα στη συγγραφική δημιουργία σας. 'Από τό 1930 ως τό 1937 δημοσιεύθηκαν τά έργα σας «Περί Τέχνης», «Περί 'Ηθικής», «Περί 'Επιστήμης», που αποτελούν μιάν ενδύτερη διαπραγμάτευση των θεμάτων, που είχατε αναπτύξει, τό 1928, στο βιβλίο σας «'Η τριλογία του Πνεύματος». Και από τό 1948 ως τό 1954 εκ- δόθηκαν, υπό τόν γενικό τίτλο («'Ο κόσμος του Πνεύματος»), τά μεγάλα σέ εκ- ταση και σέ πνευματικό βάρος έργα σας «Αίσθητική», «'Ηθική» και «Γνωσιολο- γία». 'Η πέμπτη έκδοση της «Αίσθητικής» έγινε τό 1976, ή τρίτη της («'Ηθικής») τό 1970, και ή τρίτη της «Γνωσιολογίας» τό 1973. 'Η «Γνωσιολογία» σας μετα- φράσθηκε και στην άγγλική γλώσσα και εκδόθηκε τό 1968 — υπό τόν τίτλο "The Foundations of Knowledge" — στη Νέα 'Υόρκη. 'Ο καθηγητής της Φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο St. Andrews της Σκωτίας Richard N.W. Smith έγραψε, ότι «τό βιβλίο σας αυτό ως σύνολο διέπεται από πνεύμα βαθιάς σοφίας». Τό αρχαιότερο αυτό πανεπιστήμιο της Σκωτίας, που συνδέθηκε τόν 16ο αιώνα με τή δράση του John Knox, σās αναγόρευσε τό 1965, honoris causa, διδάκτορα του Δικαίου.

'Όσα περιέχονται στα τρία μεγάλα έργα σας «Αίσθητική», («'Ηθική») και «Γνωσιολογία», δέν εσήμαναν για σās ένα κλειστό κόσμο τετελεσμένων νοημάτων, που δέν θά επέτρεπε διεύρυνση ή μεγαλύτερη έμβάθυνση. Στους τρεις μεγάλους τόμους — «Φιλοσοφία και Παιδεία», «Φιλοσοφικά προβλήματα» και («'Ο Λόγος

καὶ ὁ "Ἀνθρωπος» — τόμους ποὺ ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸ 1958 ὡς τὸ 1971 καὶ περιέχουν πολλὰς πραγματεῖες, προβαίνετε σὲ ἀναψηλάφηση θεμάτων, ποὺ εἶχατε ἤδη διαπραγματευθεῖ, ἢ θέτετε καὶ ἀντικρίζετε νέα προβλήματα. Τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ πνεύματός σας εἶναι ὁ ἀντιδογματισμός. "Ὅποιος δὲν περιορίζει τὸν ἑαυτό του σ' ἓνα κλειστὸ σύστημα ἰδεῶν, προχωρεῖ ὅλο καὶ περισσότερο. Ἐξακολουθεῖ νὰ ρωτᾷ, νὰ ἀπορεῖ, νὰ ἀνησυχεῖ. Ἐκπροσωπεῖτε, στὸ φιλοσοφικὸ ἔργο σας, τὸν πρὸ γόνιμο ἐκλεκτισμό. Δὲν ὑπηρετεῖτε οὔτε τὴ δογματικὴ νοησιαρχία, οὔτε τὴ δογματικὴ αἰσθησιαρχία ἢ ἐμπειριοκρατία, οὔτε τὸν ἰδεαλισμό, οὔτε τὸν θετικισμό ἢ ὕλισμό. Ἀλλὰ ὁ ἐκλεκτισμός, ποὺ διακρίνει τὸ πνεῦμα σας, δὲν εἶναι ἀνεξέλεγκτος. Ἐλέγχεται καὶ καθοδηγεῖται ἀπὸ μιὰ αὐστηρὴ μέθοδο. Εἶναι διαλεκτικός. Σὲ κάθε περίπτωση — σὲ κάθε βῆμα τῆς πνευματικῆς πορείας σας — προσπαθεῖτε, ἐλεύθερος ἀπὸ κάθε προκατάληψη, νὰ ἀνακαλύψετε τὶς ἀλήθειες ποὺ ὑπάρχουν καὶ πνίγονται μέσα στὰ κλειστὰ καὶ λίγο ἢ πολὺ δογματικὰ συστήματα ἰδεῶν. Τὸ δικό σας σύστημα βασίζεται προπάντων στὰ ἐρωτήματα, ποὺ θέτετε. Δὲν εἶσθε ἀπόλυτα κατηγορηματικὸς παρὰ μόνο σὲ μιὰ ἀπάντηση, στὸ ὅτι «καλλιτεχνικὸ δημιούργημα, ἠθικὴ ἔφεση καὶ ἐπιστημονικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου εἶναι κατὰ βάθος πνευματικὲς πράξεις στὴν ὄψιν τους ὁμοιόμορφες, ποὺ σκοπὸ ἔχουν τὴν οὐσιαστικὴ ἀπολύτρωση τοῦ ἀνθρώπου, τὴ βεβαίωση καὶ καταξίωση τῆς πνευματικῆς του ἐλευθερίας». Τὸ λέτε αὐτὸ στὸν «Πρόλογο» τοῦ ἔργου σας «Φιλοσοφία καὶ Παιδεία». Καὶ κλείνετε τὸν «Πρόλογο» μὲ τὶς ἀκόλουθες ἐπιγραμματικὰς — καὶ ἀπὸ παιδαγωγικὴ ἄποψη βαρυσήμαντες — παρατηρήσεις: «Δὲν ἔχει δοθεῖ στὸν ἄνθρωπο τὸ προνόμιο νὰ βρῆται γιὰ ὅλα τὰ προβλήματα λύσεις ἢ νὰ ἐπαναπαύεται σὲ λύσεις ὀριστικές. Δικὸς του κλῆρος εἶναι, χαράζοντας θαρραλέα καὶ μὲ ταπεινὴν στέργοντας τὰ ὄρια τῶν δυνατοτήτων του, νὰ προσπαθεῖ νὰ νοικοκυρεῖ μὲ περίσκεψη τὰ λιγοστὰ ἀγαθὰ του».

Στὸ «Προοίμιον» ἐνὸς βιβλίου σας, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1976 καὶ ποὺ περιέχει πέντε Διαλόγους, λέτε στὸν ἀναγνώστη ὅτι διαλέξατε τὴ μορφή τοῦ διαλόγου, ἐπειδὴ ἡ μορφή αὐτὴ (ὑποθέτει τὴν ἀρχή, ὅτι ἡ ἀλήθεια βρίσκεται συνήθως (ἄνισα) μοιρασμένη σὲ πολλὰς γνώμες, ἄλλες ἰσχυρότερα ἄλλες ἀσθενέστερα θεμελιωμένες, καὶ πρέπει ὅλες νὰ συνεισφέρουν γιὰ νὰ βγεῖ στὸ φῶς (ἐὰν καὶ ὅσο ὑπάρχει) ἡ λύση ἐνὸς προβλήματος». Νομίζω ὅτι ἔχετε δίκιο. Ὅχι μόνο γιὰ τὶς ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς ἐπιστῆμες — αὐτὲς τὶς ἐπιστῆμες καὶ ὄχι τὶς φυσικὰς εἶχατε ὑπόψιν σας — ἰσχύουν οἱ παρατηρήσεις σας, ἀλλὰ ἔχω βεβαιωθεῖ, ὕστερ' ἀπὸ μακροτάτη πείρα, ὅτι καὶ στὴν πολιτικὴ πράξη ἡ ἀλήθεια βρίσκεται συνήθως μοιρασμένη, ἔστω ἄνισα μοιρασμένη, σὲ πολλὰς γνώμες, σὲ πολλὰς μερίδες, καὶ δὲν

εἶναι ποτὲ ἀποκλειστικὴ ἰδιοκτησίᾳ μιᾶς μοναδικῆς μερίδας. Ἐτυχῶς, ὅσοι ἀνήκον φανατικὰ σὲ ὀρισμένους μερίδες δὲν κατανοοῦν τὴ μεγάλη αὐτὴ ἀλήθεια, ποὺ μᾶς λέει ὅτι ἡ ἀλήθεια δὲν ἀνήκει ἀποκλειστικὰ σὲ καμμιά μερίδα.

Δὲν μπορῶ, κύριε συνάδελφε, νὰ κλείσω τὴν προσφώνησή μου, χωρὶς νὰ ἀναφέρω, ἀποσιωπώντας ἀναγκαστικὰ τόσα καὶ τόσα ἄλλα συγγράμματά σας, τὸν θαυμάσιο («παραινετικὸ») λόγο σας «Πρὸς δασκάλους», ποὺ περιέχεται στὶς ἑκατὸ πρῶτες σελίδες τοῦ βιβλίου σας «Ἡ Παιδεία. Τὸ μεγάλο μας πρόβλημα». Κάθε δάσκαλος — ὄχι μόνο τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, ἀλλὰ καὶ τοῦ Γυμνασίου καὶ τοῦ Λυκείου — πρέπει νὰ ἔχει πλάι στὸ προσκεφάλι του τὸν παραινετικὸ αὐτὸ λόγο σας. Εἶσθε, κύριε συνάδελφε, ἓνας γνήσιος μαθητὴς καὶ ἀπόστολος τοῦ Pestalozzi. Στὴν πραγματεία σας «Τὸ παιδαγωγικὸ ἦθος» — στὸ τρίτο εἰδικότερα κεφάλαιον τῆς πραγματείας αὐτῆς, ποὺ ὁ τίτλος του εἶναι «Ἡ παιδαγωγικὴ ἀγάπη» — λέτε πολὺ σωστά: «Εἶναι ζήτημα ἂν μποροῦμε νὰ συναντήσουμε μέσα στὴν παλαιότερη καὶ νεώτερη ἱστορία ἓναν ἄνθρωπον ποὺ νὰ αἰσθάνθηκε τὸ παιδαγωγικὸ ἐνέργημα σὰν ἀνάγκη καὶ σὰν ἀπολύτρωση βαθύτερα καὶ ἀγνότερα ἀπὸ τὸν Pestalozzi». Ἐπὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Pestalozzi — αὐτοῦ τοῦ μεγάλου αὐτοδίδακτου δασκάλου — πηγάζει ὁ παραινετικὸς λόγος σας. Ἐνῶ πηγάζει ἀπὸ τὸν Pestalozzi, περνάει ὁ λόγος σας, σὰν ποτάμι ποὺ κυλάει ἤρεμα, μέσ' ἀπὸ λειβάδια ἢ ἀνάμεσα ἀπὸ βράχια ποὺ ἡ ἰδιομορφία τους ἀνήκει στὴν ἐποχὴ μας. Ἄλλο ἦταν τὸ παιδί καὶ ἄλλος ὁ ἔφηβος τῶν παλαιότερων καιρῶν. Ἄλλο τὸ παιδί καὶ ἄλλος ὁ ἔφηβος τοῦ δικοῦ μας καιροῦ. Αὐτὸ τὸ καταλάβατε ὅσο κανένας ἄλλος παιδαγωγός. Οἱ συμβουλές καὶ ὁδηγίες σας πρὸς τοὺς δασκάλους μας εἶναι τόσο σημαντικές, ποὺ — ἂν κατορθώσουν νὰ ἐνστερνισθοῦν τὸ λόγο σας — οἱ νέες γενεές τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ἐφήβων μας θὰ προφυλαχθοῦν ἀπὸ πολλοὺς κινδύνους, ἀπὸ πολλὰς παγίδες καὶ πολλὰς ψυχικὰς διαστροφές, ποὺ ἐγκλείει ἢ προκαλεῖ ἡ πολύπλοκη, πολυδιάστατη καὶ ἀνώμαλη ἐποχὴ μας, ἐποχὴ ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνικῶν θαυμάτων, ἀλλὰ καὶ πνιγερῆς ἠθικῆς καὶ φυσικῆς ἀτμοσφαιρᾶς.

Κλείνω τὴν προσφώνησή μου, κύριε συνάδελφε, μὲ τὴν εὐχὴ, τὸ δέντρο, ποὺ μὲ τόση ἀγάπη ἐφύτεψατε στὴ γῆ μας καὶ μὲ τόση ἐπιμέλεια καὶ σοφία ἀναστήσατε, νὰ καρποφορήσει.